

Магическото очарование на Ковачевица

Цвета Тодорова

„Като пелена се спуска зрачът над Ковачевица. Отдалеченото рогопско село не е от типичните. Изкачваме се по пустите стръмни улички и ни се струва, че сме стигнали края на света. На светлината от ясното небе къщите изглеждат като малки крепости... Всичко наоколо изглежда така, Все едно сме се върнали векове назад. Стари къщи и покриви с плочици. Всичко е запазено непокътнато от деветнадесетото столетие.“

Георги Данаилов

Емоцията на заплечения турист въвежда в едно село, намиращо се на 23 км от град Гоце Делчев, в Дъбрашкия дял на Западните Родопи. Разположено в каньонообразното дефиле на р. Канина, главен ляв приток на р. Места, заобиколено от заоблени възвишения, покрити с борови и букови гори, на около 1020 м н.в., селото има приятен и здравословен климат, повлиян от топлото южно беломорско течение, навлизащо дифузно по р. Канина. На територията на селището се намират повече от 15 извора, хванати в чешми. В чистата вода на р. Канина и досега се развъжда пъстърва. Природата около селото се откроява с добрата си залесеност, буйна тревиста растителност, терасовидно разположените ниви, градини, ливади, с богатството на флората и фауната. Многообразието на видовете диворастящи плодове – горски ягоди, малини, къпини, боровинки, гъби, лечебни билки като глог, бъз, риган, лешници, шипки допълва благоприятната околна среда на Ковачевица.

Селото е обявено за исторически и архитектурен резерват през 1977 г. Наличието на археологически находки от местността *Старата църква* – металическо копие, шлем и гривна от тракийското въоръже-

ние, говори за съществуването на тракийски поселения в района на р. Места в далечното минало. Беслетската мегалитна находка *Казанът* в местността *Кози камък* с тайнствените астрономически знаци хипотетично свидетелства в полза на твърденията на древните летописци от рода на Херодот, че през тракийската епоха в Родопи планина се е намирал прочутият Дионисиев храм – светилище на тракийското племе беси, населяващо областите на изток от р. Струма (Стримон) и долината на р. Места (Нестос). Останките от античния град Никополис ад Нестум (I – VI в.) и от средновековно селище (IX – XIV в.) се намират на територията на община Гърмен на около 9 км североизточно от гр. Гоце Делчев по посока с. Ковачевица и отстоят на около 14 км от селото.

Ковачевица се числи към Гърменска община и се намира на 17 км от с. Гърмен. Граничи със селата Горно Дряново, Скребатно и Огняново, край което е минавал римски път, водещ за Пловдив и Беломорието. До 1957 г. селото е било най-многолюдното в Гоцеделчевско и е наброявало 2500 жители. В резултат на големите миграции през 50-те – 70-те години днес жителите му наброяват не повече от 65 души.

Историята на Ковачевица се свързва с бягството на българи от различни краища в резултат на османската експанзия. Според преданието първите заселници са от Търновско и Костурско, като с тях се свързват имената на Горната Болярска махала в местността *Св. Костадин*, където е имало метох, както и с развитието на джолгерството. Един от бежанците – ковачът Марко, дава името на селото. Освен с ковачество, за да

падна Македония, подгонени от силния натиск на албанския владетел Али паша Янински. Наричани с прозвището *арнаути*, те заселват долната махала, позната и днес като *Арнаутската*. От своя страна, те наричат първите заселници, потомците на ковача – *цигани*, оттам и името на махалата *Циганчица*. Двата бежански потока се преплитат с годините, като преселниците от Търновско привнасят чистотата на

изхрани семейството си той ходел на гурбет като джолгерин (строител зидар). След един такъв гурбет заболява и умира, а грижите за осиротялото семейство поема жена му Гина. Близки и роднини от околните села я посещават като жената на ковача, или ковачевица, откъдето постепенно се утвърждава и името на селото. За пръв път селището е упоменато в османски регистър от XV – XVI в. с 13 български домакинства.

В началото на XVII в. жителите на околните махали се събират за по-голяма сигурност и поставят началото на днешното село. Според спомените на старите хора землището му изглеждало като тъмна и непроходима букова гора, в която се криели бегълците от османското нашествие и по-турчванията в Чепинското корито.

От втората половина на XVIII в. (между 1732 и 1762 г.) в землището на селото се заселват нови преселници – българи от За-

езика, специфичните черти на облеклото, нравите и обичаите, а арнаутите оформят самобитния архитектурен облик на селото.

Възникването на Ковачевишката архитектурна школа датира някъде около 1791 г. и се свързва със заселването на 5 семейства майстори строители от Костурско. От втората половина на XIX в. вече 450 майстори джолгери се отправят чрез своите специфични еснафски сдружения-тайфи към Пловдивско, Пазарджишко и Беломорието, където прилагат творческия си талант. Навсякъде са приемани радушно, осигурявани са им храна, жилище, почит и уважение до живот. Уникално явление на джолгерския занаят в региона е създаването на собствен езиков шифър, наричан мещругански (майсторски) език, с който си служели по време на работа и пред непознати. Над 440 гуми, производни на т.нар. птичешки и по-

словични говори, се преплитат на местна почва изключително говоримо и подпомагат хората в общуването помежду им в трудни ситуации.

Най-значителните архитектурни образци на Ковачевишката школа се намират в селата Ковачевица и Долен. Съществуват запазени обекти и в селата Горно Дряново, Долно Дряново, Лещен, Слащен, Сатовча, Гърмен, Скребатно, Осиково и гр. Строите-

терен, ковачевишката къща сякаш символизира стремежа на българина към независимост и нежеланието му да се примири с подчинената си участ след османската експанзия. Неслучайно селото е единственото в района, недопуснало помохамеданчване, въпреки опитите на представителите на турската власт.

Селищната структура на Ковачевица е подчинена на традицията в народната

лите от Ковачевица участват активно във възстановяването на Батак след опожаряването му в хода на Априлското въстание от 1876 г. Развитието на школата прекъсва по естествен път след 1912 г. в резултат на навлизането на новите строителни техники и архитектурни образци.

Самата Ковачевица е уникален архитектурен феномен. Една безкрайна приказка от камък и дърво, превъплътена в изключително многообразие от многоетажни (до пет етажа) и широко застроени къщи, със слънчеви чардаци и потони, *надпуснати* еркери над улици и дворища, високи дувари и калдъръмени улици. Автентичната градоустройствена среда на Ковачевица, отразяваща прехода от Българското средновековие към Възраждането, въздейства цялостно с подчертаната си индивидуалност, простота и извисеност. Органично свързана с околната среда, съобразена с неравния планински

култура и включва типичните три концентрични кръга – селското землище, обхващащо близо 300 кв.км от територията на Западните Родопи (Дъбраш) и включващо производствените терени и сакралните места, селскостопанските сгради и хармани, жилищното ядро с къщите, мегдана, храма и водоизточниците – чешмите. Селото е било добре благоустроено за времето си и водоснабдено поради изобилието на вода в околността чрез водохващане и насочване на водата към обществените чешми, с изградена под някои от улиците канализационна мрежа от римски тип с 300-годишна давност.

Към 1911 г. селото спада към Неврокопската кааза, Серски санджак, Солунски вилает, а духовно към Неврокопската българска епархия. Наброява близо 250 къщи с 1250 жители само от български произход.

Ковачевлията гради своя дом – най-вътрешния кръг от селищната структура

– не само за да задоволи материалните потребности на семейството си от покрив. Въпрос на майсторлък, достойнство и чест е къщата да бъде по-хубава и отличаваща се от останалите. Естетичните ѝ достойнства в онези години са синоним на патриархалните добродетели на българина. Къщите са разположени в малък двор, към който са ориентирани отворените пространства (потоните) или на уличната линия. Приземният етаж представлява покривен сух двор с помещение за животните (подник), над което се намират междинни полунива със стопанско и складово предназначение. Стълбата за етажите е разположена в сухия двор, като често се затваря с кепенци, изпълняващи защитна функция. Животът на семейството протича на първия етаж в помещенията за приготвяне на храната и мястото за хранене, съпътствани от водник за миене на хората, съдовете и прането, както и в помещенията за спане. Характерно за ковачевишката къща е наличието на огни-

Писателят Георги Данаилов пред къщата си в Ковачевица

ща във всяко помещение, чиито възрастни комини (огджази) излизат извън фасадите на къщите. Обширният чардак-потон осъществява функционална връзка между отделните помещения, като задължително включва тоалетна, която е свързана с общоселската канализация. Вторият и третият етаж обхващат помещения със смесено предназначение. Тук са разположени разбойт (станът), на който жените тъкат аби, черги и други тъкани за домашните потребности на семейството, фурната, хамбарите, а също така и гостната. Откритият потон и тук продължава да изпълнява същите функции. Често на неговите греди се връзват люлките и кантарите за Гергьовденското празнуване.

За разлика от къщите в Банско и Арбанаси, ковачевишката къща е изнесена на уличната линия и е включена компактно в килимообразното застрояване на селото от сложни редове и групи къщи, отличаващи се с изключително многообразие и индивидуалност. Стремелът към колективна защита на жилищата от честите разбойнически нападения през вековете на османското владичество и своеобразието на планинския терен предопределят голямата гъстота на жилищната среда. Покритите с каменни плочи (тикли) покриви на здравите къщи крепости сякаш нарочно докосват своите стрехи над тесните калдъръмени улички, за да улеснят бягството на своите обитатели при евентуална заплаха. Необ-

Джилянната къща

ходимостта от противодействие срещу насилието на завоевателя застава майсторите строители да градят уникално подземно скривалище под къщите, прокопано неизвестно кога.

Основен принцип в оформлението на ковачевишката къща е рационалността и функционалността на помещенията. Архитектурният детайл е опростен и лаконичен. Колоритната композиция съчетава бялата варова мазилка и внушителната каменна основа със сиво – кафявия цвят на дървените части. Вътрешните пространства са подчертани от богати резбовани тавани и въградените дървени долапи – мусангрите, миндерлъците, вратите и стенните огнища. Много точно спецификата на ковачевишката къща се съдържа в сполучливото заглавие на книгата, посветена на Ковачевица, от писателя драматург Георги Данаилов „Къща отвъд света“. *„Защо старинното ни привлечаше нас, градските изчадия, софиенци превъртели? – пита авторът, притежател на къща в Ковачевица. – Може би се преструвахме? Не го изключвам, имаше и преструвка, и мъничко игра, и пристрастяване към необичайното занимание, и подражание. Да, да, да! Но в старата греда, в старото огнище, в стария съд има нещо, което вдъхва доверие и те кара да се чувстваш по-сигурно... А старото, надживяло столетията, покорява с непреходността си. И после, ние го разпознаваме с генетичната си памет, чувството, че сме го виждали, че го знаем, ни обзема още в мига на първата ни среща.“*

Неслучайно емблемата на Ковачевица днес е най-характерният и най-богатият по своето монументално внушение образец на жилищното строителство в селото – Дишляновата къща. Разположена в Горната махала, напречно на стръмен склон, с ориентирани на юг отворени части, Дишляновата къща заедно с двете Пилареви къщи и тройната братска Шумарева къща образува единен архитектурен ансамбъл в Г-образна форма. Строена е около 1830 г. и спада към ранновъзрожденската родопска къща с три приземни нива и два жилищни етажа, извисяващи се на 12

Доц. д-р Цвета Тодорова е създател и дългогодишен изпълнителен директор на Музея на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1995 – 2010). Работила в Катедра по етнология при Историческия факултет на СУ.

м височина. В интериора има запазени оригинални елементи и архитектурно-художествени детайли – огнища, печ, дървени касетираны тавани, колони с възглавници, долапи, полици, обработени с красива столарска резба, ковани врати с профилирани дървени дъги и прозорци. Къщата е обитавана до 1945 г.

Обособяването на ковачевишката къща като тип функционално-пространствена организация на стопанските и жизнените процеси на местното българско население, отразяваща старинна строителна традиция от края на XVIII и през целия XIX в., е доказателство за развитието на строително-архитектурната школа в Югозападните Родопи с център Ковачевица. Запазеният жилищен фонд е датиран в периода между 1810 г. – началото на XX в. Независимо от нанесените щети в годините на активната миграция, от 300 стари къщи днес са запазени 112, които придават автентичния чар на Ковачевица. Освен Дишляновата сред тях се открояват Даскаловата, Сарафовата, Шумаревата, Пиларевата, Шимеровите, Шунтевата, Банговата, Пюзелевата, Коювите, Жеревата и др. Повечето са на по над 200 години.

Интериор от Старата Капсџова къща

Освен къщите дело на ковачевишките майстори строители е църквата „Св. Никола“, строена между 1841 – 1847 г. Особено ценен е триредовият иконостас със 74-те си икони на Св. Богородица – Одигитрия (Пътеводителка) от 1807 г., на Иисус Христос – Пантократор (Вседържител), на св. Йоан Кръстител от 1736 г., на св. Николай Чудотворец, закрилник на пътници, гурбетчии и бежанци и пр. До храма е пристроена сградата на килийното училище, открито още през 1820 г. През 1854 г. за нуждите на българското население в околността е открито първото светско училище, а през 1892 г. със средствата на родолюбивия ковачевлия Йордже Димитров е построена новата училищна сграда. От построената през 1900 г. четириетажна камбанария звучни камбани разнасят своя мелодичен звън по долината на р. Канина чак до Неврокопското поле повече от 90 години. За кратко време на камбанарията е монтиран по градски модел и часовник, отброяващ времето за работа и отдих и приканващ учениците в училище, свален поради повреда и непоставен обратно.

В Ковачевица и района са заснети редица български филми като „Време разделно“, „Мера според мера“, „Мъжки времена“, показвани са по телевизията късометражни документални филми за архитектурата и историята на селото. В резултат на интереса на творците на българското кино селото получава прозвището *Българският Холивуд*.

През последните години Ковачевица все по-убедително се отваря към света чрез организирани форми на семейния атрактивен туризъм. Редица къщи за гости в селото приемат туристи. Опитът за развитие на туристически бизнес в Ковачевица и съседното село Лещен очертава налагащата се съвременна тенденция, свързана с повишения интерес към формите на селския туризъм, съчетан с културно-познавателния и планинския. Тази стратегия засилва необходимостта от компетентно запознаване на туристите с природните, историческите, културните забележителности, светите места, обичаите, традиционното облекло и кухнята на селищата, на чиято територия се развиват алтернативните форми на културния туризъм. ■